

УДК 364.07

DOI 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305361

**ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УНІВЕРСИТЕТІ З
УРАХУВАННЯМ ТРАВМА-ЧУТЛИВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИКЛАДАННЯ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Марченко Ірина, кандидатка технічних наук, доцентка, декан соціально-гуманітарного факультету, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

ORCID: 0000-0002-4566-3866

E-mail: marchenko_i_f@pstu.edu

Ташкінова Оксана, кандидатка соціологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

ORCID: 0000-0002-6649-845X

E-mail: Tashkinovaks@gmail.com

Пономарьова Людмила, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови та слов'янської філології, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

ORCID: 0000-0001-9367-5645

E-mail: ludmila.ponomaryova@gmail.com

Роговська Ольга, старша викладачка кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

ORCID: 0009-0000-1846-2850

E-mail: rogovska_o_o@pstu.edu

***Анотація.** Робота спрямована на вивчення можливостей організації навчального процесу в університеті у воєнний період, з особливим акцентом на застосування травма-чутливих підходів викладання. В роботі висвітлюються такі аспекти, як адаптація освітнього процесу та навчальних методик викладання до турбулентних умов, створення в університеті травма-чутливого середовища, а також використання інноваційних технологій для учасників освітнього процесу, що зазнали травми. Висвітлення даної теми має на меті сприяти покращенню якості освіти та забезпеченню добробуту освітян в турбулентних умовах.*

***Ключові слова:** освітній процес, травма, війна, воєнний стан, турбулентне середовище, травма-чутливі технології, студентська молодь, формування травма-чутливого середовища, тренінги, здобувачі вищої освіти.*

**ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS AT THE
UNIVERSITY TAKING INTO ACCOUNT TRAUMA-SENSITIVE TEACHING
TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR:
STRATEGIES AND PRACTICAL ASPECTS**

Marchenko Iryna, Ph.D Technical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Social and Humanities, Pryazovskyi State Technical University.

ORCID: 0000-0002-4566-3866

E-mail: marchenko_i_f@pstu.edu

Tashkinova Oksana, PhD sociology, Associate Professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Pryazovskyi State Technical University.

ORCID: 0000-0002-6649-845X

E-mail: Tashkinovaks@gmail.com

Ponomarova Liudmyla, PhD Philological Sciences, Associate Professor, Pryazovskyi State Technical University.

ORCID: 0000-0001-9367-5645

E-mail: ludmila.ponomaryova@gmail.com

Rohovska Olha, senior lecturer of the Department of Sociology and Social Work, Pryazovskyi State Technical University

ORCID: 0009-0000-1846-2850

E-mail: rogovska_o_o@pstu.edu

Abstract. *The article is aimed at studying the possibilities of organizing the educational process at the university during the war period, with a special emphasis on the use of trauma-sensitive teaching approaches. Strategies and specific methods aimed at providing effective training and support for participants in the educational process who were injured during military operations are considered. The work highlights such aspects as the adaptation of the educational process and educational teaching methods to the requirements of the modern conflict, the implementation of support for students and teachers in the form of creating a trauma-sensitive environment, as well as the use of innovative technologies to increase the effectiveness of education and reduce stress. Specific steps are proposed to create a trauma-sensitive environment at the university, taking into account the needs and specifics of the educational audience that has experienced stressful situations due to war events. Special attention is paid to the practical aspects of the implementation of these strategies, such as the organization of specialized trainings for teachers and students, psychological consultations and support, as well as monitoring and evaluation of the effectiveness of the implemented measures. The work offers practical recommendations for universities that find themselves in the difficult conditions of martial law in order to ensure quality education and support for students and staff. The coverage of this topic aims to improve the quality of education and ensure the well-being of the student community in the conditions of a military conflict.*

Key words: *educational process, trauma, war, martial law, turbulent environment, trauma-sensitive technologies, student youth, formation of a trauma-sensitive environment, trainings, students of higher education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Держаний вищий навчальний заклад

«Приазовський державний технічний університет» після повномасштабного вторгнення став тимчасово переміщеним ЗВО з міста Маріуполя, в якому всі учасники освітнього процесу як викладачі, так і студенти в більшості є особами, що пережили травму психічну, психологічну чи травму втрати. Всі ці три поняття багато вчених розглядають як одну, або як різні категорії, але, не зважаючи на наукові обговорення з цього приводу населення України взагалі, та Маріуполя зокрема пережило всі три види травми, зважаючи на спільний характер їхньої руйнівної дії на психіку людини та шляхи їх подолання[1].

Особливість ситуації полягає в тому, що травмованими є як викладачі так і студенти, тобто всі стейкхолдери освітнього середовища. В багатьох закладах вищої освіти навчальний процес відбувається в дистанційному або змішаному форматі, тому гострою постає проблема з наповненням та відновленням індивідуальних ресурсів. Учасники процесу часто відчують пригніченість та безпорадність, неможливість контролювати травматичні події та ефективно реагувати на них.

Задача університету, як екосистеми, що об'єднує в собі людські та матеріальні ресурси – збільшити ступінь психологічної захищеності учасників процесу, відновити їх здатність до саморегуляції та ефективного когнітивного пізнання за рахунок посилення компоненти психологічного здоров'я в змісті навчання здобувачів, які навчаються на різних освітніх (освітньо-професійних) програмах, трансформації та модернізації педагогічних технологій із залученням травма-чутливого викладання, створення центрів безбар'єрності – як травма-чутливих екосистем для всіх учасників освітнього процесу.

Все це дозволить студентам і викладачам знайти шляхи подолання травми, збільшити ефективність когнітивних здібностей, покращити якість життя, підвищити індивідуальну ресурсність, що загалом призведе до зростання показників якості освітніх послуг та покращить якість життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Велика кількість науковців (P. Levine, 1998; Zettl & Josephs, 2001, Паливода Л.І. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія, Том 32 (71) № 6 2021) визначають психологічну травму як стан сильного страху, що переживається людиною під час зіткнення з раптовою подією негативного характеру, яка є потенційно загрозливою для її життя. Повномасштабне вторгнення росії на територію України як раз і стало тією травмівною подією, що спричинила для багатьох втрату рідних та близьких, руйнування осель, неможливість повернення додому, емоційне та сексуальне насилля тощо. Питання застосування травма-чутливого викладання достатньо широко вивчається для закладів дошкільної та загальної освіти Т. Головатенко, С. Макаренко, здоров'язбережувальне виховання учнів розглядалося в монографії О. Карпенка. Вперше проблеми та перспективи запровадження травма-чутливого викладання в закладах вищої освіти розглянули науковці О. Ташкінова, Л. Пономарьова, О. Роговська (2023р.), які сформулювали основні принципи травма-чутливого викладання та показали зацікавленість цією темою закордонних науковців[9].

Мета статті – є вивчення та аналіз організації освітнього процесу в університеті в умовах воєнного стану з урахуванням використання травма-чутливих технологій викладання. Стаття ставить за мету дослідити та розкрити проблеми, що виникають у зв'язку з військовим конфліктом, та запропонувати практичні стратегії та підходи до підтримки студентів та викладачів в цих умовах, запровадити певні етапи, які приведуть до створення екосистеми, чутливої до травми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Повномасштабне вторгнення росії і бойові дії, що тривають в Україні з 24 лютого 2022 року спричинило масове переміщення цивільного населення, в тому числі

студентства, як територією України, так і за її межі. За даними міжнародної організація з міграції (МОМ) в Україні більше 6 млн осіб вимушено покинули територію. Це становить близько 14 % населення України (за оцінками Євростату станом на 2021 рік). Значна кількість освітян близько 25 тисяч (6 % від загальної кількості) виїхали через війну за кордон, молоді люди, студенти та учні шкіл (600 тисяч, 16 % від загальної кількості), також вимушено покинули територію України[8].

Війна травматично вплинула на всіх учасників освітнього процесу (викладачі, студенти та персонал закладів вищої освіти), де б вони не перебували: за кордоном, в Україні або на тимчасово окупованих територіях. Багато хто зазнав травму втрати і знову вимушений знаходитися під впливом негативних подій. Чимало студентів та викладачів зараз мешкають в інших країнах, деякі перебувають там наодинці. Бути в чужій країні самому – це велика травма, і вони самі, мабуть, не завжди усвідомлюють свій стан. Це наклалося на травмованість ситуацією з ковідом, до того ж тепер навчання в багатьох ЗВО відбувається в дистанційному форматі з великим навантаженням і дуже інтенсивно.

Країни Європи виявляють всебічну підтримку біженцям з України та внутрішньо переміщеним особам. Це відбувається і на міжнародному та державному рівні, на рівні громадських організацій, активістів-волонтерів та просто небайдужих людей. Але велика кількість студентів та викладачів за кордоном і в Україні стикнулися з необхідністю підтримки психологічного здоров'я, як такі, що пережили досвід війни, вимушеної міграції чи еміграції. І тут країни Європи мають розвинений потенціал для допомоги. Але використати його незавжди в змозі в повній мірі. Це пов'язано і з мовним бар'єром, і з недовірою до цього виду підтримки, та недостатньою культурою звернення за психологічною допомогою. Велика кількість студентів та викладачів мають проблеми з наповненням індивідуальних ресурсів, вони відчували і відчувають пригніченість та безпорадність, неможливість контролювати травматичні події та ефективно реагувати на них.

Також, потрібно розуміти, що відмінності в культурі та середовищі впливають на те, як люди реагують на травму, розуміють психічне здоров'я і взагалі комунікують.

В травні 2022 року було проведено онлайн-опитування студентів та персоналу 4 університетів. Опитування стосувалося інформації про страх війни, стійкість, вигорання, і самотність. (Anton Kurapov, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik & Richard Isralowitz (2022)). За результатами опитування 97,8 % респондентів повідомили про погіршення свого психоемоційного стану, включаючи депресію (84,3 %), виснаження (86,7 %), самотність (51,8 %), нервозність (84,4 %), злість (76,9 %). При цьому визначалося, що студенти більше схильні до негативних наслідків ніж співробітники, а жінки більше ніж чоловіки. Респонденти також відмічали збільшення вживання деяких, беззаспокійливих і заспокійливих речовин, щоб впоратися із виснаженням, страхом або самотністю [5]. Опитування, в цілому показало, що ресурсостійкість, як співробітників так і студентів значно знижена, що, відповідно, призводить до зниження якості освітнього процесу та погіршенню когнітивних можливостей.

Потрібно також зазначити, що частина закладів вищої освіти також є переміщеними, такими, що втратили свою матеріально-технічну базу і намагаються або відновити її або перейти на нові технології з використанням елементів дистанційного навчання. Тому розробка і втілення рішень щодо організації освітнього процесу з використанням травма-чутливих технологій це є елементом відновлення стійкості університетів, збереження їх працездатності та відповідності тим функціям, що на них покладені. Травма-чутлива технологія це комплекс організаційних, виховних, психологічних та методологічних складових, які в синергії допоможуть учасникам

освітнього процесу впоратися з наслідками травми, відновити свої когнітивні здібності та психологічне здоров'я, а університету в цілому підвищити якість освіти та стійкість до турбулентних умов перебування.

Створення травма-чутливого середовища в закладі вищої освіти вимагає комплексного та системного підходу (рис.1):

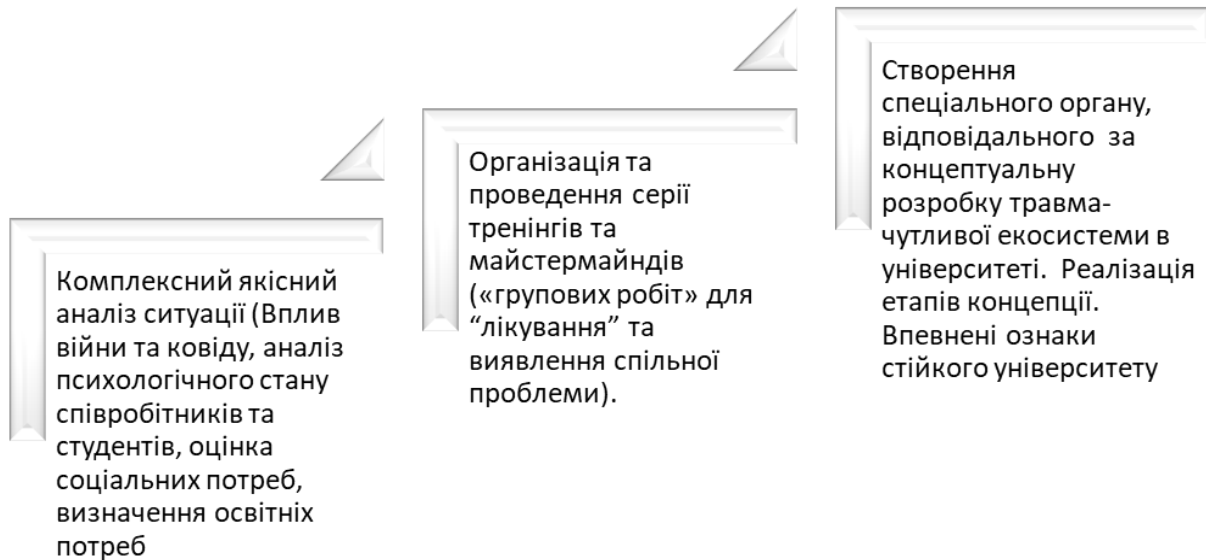

Рисунок 1. Етапи комплексного підходу розбудови травма-чутливого середовища в ЗВО.

По-перше, комплексний якісний аналіз ситуації. На цьому етапі необхідно зрозуміти і виявити чинники, що призвели до подій, які пережили учасники освітнього процесу. В залежності від конкретних умов самого ЗВО та подальшого контексту досліджень таких чинників може бути велика кількість, але тенденції та основні проблеми є наявними та загальними для всіх університетів:

1. Загальний вплив негативних факторів. Вплив війни та ковіду. Спочатку пандемія, а потім військові дії на території України призвели до переходу на дистанційні технології навчання. Неможливість якісного спілкування в аудиторії, повноцінної рефлексії під час навчання, просторові обмеження, до яких ще приєдналися вимушена міграція або можлива окупація створює не аби які труднощі і для персоналу і для студентів. Обмеження доступу до певних ресурсів викликає почуття безпорадності та знервованості, не дозволяє швидко і якісно виконувати свої функції всім учасникам процесу. Необхідно проаналізувати наявність безпекових складових, які є вкрай важливими для фізичного відтворення навчального процесу.

2. Аналіз психологічного стану співробітників та студентів. Ускладнення проблеми полягає в тому, що травмованими є і викладачі і здобувачі вищої освіти. Зниження самомотивації, соціальна ізоляція в багатьох випадках призводить до прояву депресії або неадекватної реакції навіть на звичайні речі. Звичайні стресори, такі як екзамени або захист курсової роботи, можуть викликати у студентів підвищені реакції тривоги та страху. Необхідність постійної боротьби за виживання призводить до страху перед майбутнім, який підсилюється в умовах війни та соціальної ізоляції[3].

3. Оцінка соціальних потреб, як таких, що стимулюють життєву активність людини, що перенесла травматичні події. Природні і соціокультурні потреби мають велике значення для відновлення нормального життя і можуть стати сполучною ланкою при відновленні психологічного стану індивіда між суспільством і особистістю, життям і її

внутрішнім світом. Аналіз природних потреб може включати потребу в житлі, одязі, необхідність фінансової допомоги, неспроможність платити за навчання. До соціокультурних потреб, які вимагають аналізу, можна віднести відносини в сім'ї, потреба в комунікації, особлива життєва ситуація [2].

4. Визначення освітніх потреб. Студенти та персонал університету можуть мати освітні потреби, пов'язані з адаптацією до нового стану після травми. Доступ до навчальних ресурсів, наявні засоби дистанційної комунікації, якість інтернету це базові потреби для реалізації навчального процесу, які необхідно проаналізувати. У зв'язку з вимушеною зміною місця перебування, втратою роботи батьками багатьом студентам доводиться працювати разом із навчанням, що робить процес навчання асинхронним. Відомо, що травматичні події негативно впливають на когнітивні здібності людини, його можливості щодо професійного та особистісного зростання, що може призвести до зниження успішності та якості навчання, небажання студента продовжувати освітній процес.

Такий аналіз є синергією співпраці адміністрації університету (деканів, завідувачів кафедрами, кураторів) у рефлексії із студентами та співробітниками. Результатом аналізу може бути формування загального плану підтримки, що стане основою індивідуалізованої дорожньої карти для кожного постраждалого, яка буде включати психологічну підтримку, соціальні послуги, освітню підтримку та інші види допомоги. Цей підхід передбачає ретельне врахування потреб, можливостей та індивідуальних особливостей кожного викладача та студента.

По-друге, організація та проведення серії тренінгів та майстермайндів («групових робіт» для «лікування» та виявлення спільної проблеми). Оскільки травми зазнали всі учасники освітнього процесу доцільно провести подібні заходи спочатку зі співробітниками університету і потім розповсюдити на студентське середовище. Проведення серії тренінгів із зацікавленими сторонами з питань травматичної чутливості, стресу та психологічної підтримки, на яких буде надано інструменти та знання, необхідні для виявлення та надання допомоги студентам, які пережили травматичні події, тренінгів-семінарів із соціальної згуртованості та безбар'єрного середовища. Важливою складовою таких заходів може бути надання практичних кейсів застосування травма чутливих підходів, дієвих інструментів, які б викладачі могли інтегрувати в процес викладання та інструментів саморегуляції і підтримки психологічного здоров'я [6].

По-третє, створення спеціального органу, відповідального за концептуальну розробку травма-чутливої екосистеми в університеті. До цього заохочуються представники студентського самоврядування, викладачі, адміністративний персонал тощо. Подібний орган має стати ініціатором розробки та впровадження політики травма-чутливості в університеті.

Етапи політики включають:

-розробку інформаційних матеріалів та ресурсів, доступних для студентів, які потребують підтримки. Це може бути інформація про психологічні служби, лінії допомоги, групові сесії підтримки та інші ресурси.

-організацію співпраці з громадськістю та місцевими органами, які надають підтримку вимушеним мігрантам, внутрішньо переміщеним особам та іншим людям, які пережили травматичні події з метою партнерства та співпраці щодо надання допомоги, ведення просвітницької діяльності, координації підтримки.

-розробку концепції травма-чутливого середовища в ЗВО, яка відображатиме обов'язання та завдання університету, як травма-чутливої екосистеми щодо створення безпечного та підтримуючого середовища для всіх членів спільноти в складних ситуаціях,

визначить стратегічні напрямки та конкретні кроки, педагогічні методи та практичні кейси, які будуть прийняті для досягнення цієї мети. Це може підсилити довіру та відносини в спільноті. Концепція повинна відповідати основним принципам травма-чутливих педагогічних технологій:

1. Емоційна безпека: Створення навчального середовища, в якому студенти відчуваються безпечно і комфортно для вираження своїх емоцій і досвіду. Реалізацію цього принципу може забезпечити відкритість і чесність спілкування між викладачем та студентом, активне слухання та емоційний відгук в комунікації, підтримка автономії та позитивне підкріплення.

2. Врахування індивідуальних потреб: Врахування індивідуальних потреб і можливостей кожного студента, зокрема їхньої унікальної травматичної історії та потреб у підтримці.

3. Співпраця та довіра: Розвиток взаємної довіри та співпраці між викладачами та студентами, що сприяє відкритому обміну думками, підтримці та взаєморозумінню. Реалізація цієї складової полягає в безпеці вчинків, поведінки одного індивіда щодо іншого, дотримання визначених норм і правил взаємодії, виконання певних заздалегідь встановлених зобов'язань, які формують впевненість та визначеність в подальших діях. Довіра є складовою життєстійкості людини, яка формується з рівноваги довіри до світу та довіри до себе.

4. Гнучкість та індивідуалізація: Використання гнучких методів навчання та оцінювання, які дозволяють студентам навчатися в своєму власному темпі та способом, який відповідає їхнім потребам. Розвиток індивідуальних особливостей: самостійності, творчості, наполегливості та відповідальності.

5. Підтримка саморегуляції: Розвиток у студентів навичок саморегуляції та стресостійкості, які допоможуть їм ефективно керувати своїми емоціями та реагувати на стресові ситуації, забезпечать внутрішню цілеспрямовану активність і самоорганізацію.

6. Розуміння травматичного досвіду: Врахування та розуміння впливу травматичного досвіду на навчання та поведінку студентів, що допомагає викладачам адаптувати свої методики та підходи до навчання.

Травма-чутливі педагогічні технології допомагають створити навчальне середовище, в якому студенти відчувають себе підтриманими та захищеними, що сприяє їхньому успішному навчанню та розвитку. Цей підхід може бути особливо важливим у ситуаціях воєнного стану, коли студенти та викладачі можуть переживати підвищений рівень стресу та тривоги. Організаційно, це може бути реалізовано впровадженням методичних рекомендацій для організації освітнього процесу з урахуванням травма-чутливих технологій[8]. Методичні рекомендації повинні сприяти зростанню ступеня психологічної захищеності учасників процесу, відновленню їх здатності до саморегуляції та ефективного когнітивного пізнання за рахунок посилення компоненти психологічного здоров'я в змісті навчання здобувачів, які навчаються на різних освітніх (освітньо-професійних) програмах, трансформації та модернізації педагогічних технологій із залученням травма-чутливого викладання. Рекомендації можуть включати чотири рівні втручання, які слід враховувати, коли йдеться про психосоціальне благополуччя співробітників та студентів під час кризи:

1. Соціальні аспекти основних послуг і безпеки.

Освітній процес є важливою основною послугою, яку студенти отримують під час травматичних подій, пов'язаних з війною та постковідним періодом. Занурення в таке середовище може врятувати та підтримати життя. Навіть звичайне відвідування пар та інших заходів в університеті в будь-якому форматі може допомогти подолати наслідки травми, підтримати психосоціальне благополуччя людини, які постраждали від війни та

ковіду. Викладачі можуть допомогти створити механізми подолання травматичних подій, спричинених війною. Щоб досягти цього, викладачі повинні використовувати елементи травма-чутливого викладання, підтримувати студентів та надавати їм механізми подолання нещастя та проблем. Потрібно йти на випередження, не чекаючи проявів депресії або агресії зі сторони студентів. Також, слід зазначити, що викладачі також є травмованими і цим не потрібно нехтувати. Методологія травма-чутливого викладання повинна враховувати спочатку стабілізацію викладача, щоб процес обміну був енергетично позитивним.

2. Сильна підтримка громади, родини, суспільства.

Університет часто є однією із найважливіших установ в громаді та суспільстві. Вони можуть працювати для зміцнення громадянської свідомості. Університети можуть бути мостом між родиною (людиною) та громадою (суспільством). Асоціації випускників та роботодавців, громадські організації – все це є гарною відправною точкою. Потрібно знати їх контакти, ресурси та потужності, щоб використовувати їх можливості для підтримки студентів під час травми. Це допоможе об'єднати всіх у центри безбар'єрності – екосистеми травма-чутливого середовища

3. Цілеспрямована, неспеціалізована підтримка.

Більшість студентів у травмі не потребують спеціалізованої допомоги, але тим не менш потребують більше уваги до себе. Викладачам потрібно зрозуміти конкретні потреби та виклики цих студентів і адаптувати освітній процес, не будучи психологами та психотерапевтами, тобто спеціалістами в цій області, а використовувати педагогічні технології з травма-чутливого викладання як під час занять так і в позааудиторному просторі. Групи самопомоги для студентів та викладачів можуть допомогти забезпечити ці потреби із включення в реагування на надзвичайні ситуації.

4. Спеціалізовані послуги.

Ці послуги призначені для найбільш вразливих категорій, потреби яких неможливо зарадити лише через освітню діяльність. Якщо викладач бачить таку ситуацію, і не може забезпечити допомогу, тоді він може порекомендувати звернутися до відповідних професіоналів – психологів та психотерапевтів та інших підготовлених спеціалістів. Науково-педагогічний персонал повинен вміти розпізнавати такі симптоми і знати, як їх направити у необхідні послуги щодо підтримки психічного здоров'я. Діючий та добре комунікований механізм направлення є ключовим для забезпечення своєчасного надання відповідної допомоги. Викладачам корисно більш тісно співпрацювати з колегами в інших секторах (наприклад, міністерства охорони здоров'я, соціальної справи та сім'ї), щоб забезпечити ці зв'язки[3].

Методичні рекомендації мають включати в себе практичні кейси, наприклад:

Кейс 1: Адаптація навчального матеріалу. (Використання альтернативних форматів матеріалу (аудіо, відео, графіка), розробка додаткових матеріалів та ресурсів для студентів з різними потребами, скорочення кількості теоретичного матеріалу, збільшення практичних завдань, рефлексія на заняттях).

Кейс 2: Гнучке оцінювання. (Викладачі можуть застосовувати гнучкі методи оцінювання, які дозволяють студентам продемонструвати свої знання та навички у більш комфортний спосіб. Це може включати збільшення строків здачі робіт, альтернативні форми оцінювання та можливість перездачі або корекції завдань, використання різноманітних методів оцінювання (проекти, портфоліо, практичні завдання)).

Кейс 3: Створення емоційно безпечного середовища. (Використання різних технік для створення підтримуючого клімату на заняттях (активне слухання, позитивне підкріплення). Вивчення методів управління груповими процесами та вирішення конфліктів).

Методичні рекомендації мають визначити роль викладача у підтримці студентів, що пережили травму: визначення ролі викладача як фасилітатора процесу зцілення та підтримки студентів, надання стратегій для підтримки студентів під час навчального процесу та у разі виникнення стресових ситуацій. Все це дозволить і студентам і викладачам знайти шляхи подолання травми, збільшити ефективність когнітивних здібностей, покращити якість життя, підвищити індивідуальну ресурсність, що загалом призведе зростання показників якості освітніх послуг та покращить якість життя.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Результатом комплексного підходу розбудови травма-чутливого середовища як реалізації низки організаційних, педагогічних та виховних заходів є збільшення ступеня психологічної захищеності учасників процесу, відновлення їх здатності до саморегуляції та ефективного когнітивного пізнання за рахунок трансформації та модернізації педагогічних технологій із залученням травма-чутливого викладання, створення травма-чутливої екосистеми для всіх учасників освітнього процесу.

В результаті втілення в освітній процес травма-чутливих технологій:

- сформується навички, активи та компетентності, що протистояють травмі;
- створяться умови для подальшого позитивного розвитку молоді та реалізації їхнього потенціалу;
- відбудеться зміцнення середовища та трансформується система завдяки розвитку здорових відносин.

Україна перебуває на порозі вступу до ЄС, дуже швидко розвивається, і студенти справді це відчувають і знають. Вони розуміють, що якщо здобудуть якісну освіту, підтримають своє психічне здоров'я, то зможуть відіграти велику роль у цих змінах, повернутися додому щоб відбудувати свою країну. Це може стати продуманим та змістовним елементом політики стимулювання повернення наших громадян в Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Паливода Л. І. Проблема визначення понять «психічна травма», «психологічна травма» і «травма втрати» у психологічних проєкціях. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. Т. 32 (71), № 6. С. 68–72. DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.6/11>
2. Салюк О. Д. Психологічна складова організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково педагогічного підвищення кваліфікації*, Одеса, 3 травня – 13 червня 2022 р. С. 395–397. URL: <http://surl.li/fzbah>
3. Лист МОН № 1/16476-23 від 24.10.2023. Щодо включення компоненту психічного здоров'я у змісті освітніх (освітньо-професійних) програм закладів фахової передвищої і вищої освіти. Київ: МОН, 2023. 1 с.
4. Наказ № 1583 від 29.12.2023 Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти. Київ: МОН, 2023. 6 с. <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/659/579/d61/659579d612fff189208458.pdf>
5. Anton Kurapov, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik & Richard Isralowitz. Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. *Journal of Loss and Trauma*. 2022. Vol. 28, Issue 2. P. 167–174. DOI: <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>.
6. Ташкінова О. Застосування якісних методів для вивчення травматичного досвіду Маріупольських студентів-волонтерів під час війни. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 2 (11). С. 114–125. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(11\).2023.291878](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(11).2023.291878)
7. Боярський Н. Посібник з навчального курсу з молодіжної роботи, інформованої про травму, проєкт (2022): навчальний посібник. Рада Європи: Надруковано в Україні, 2022. 176 с. https://rm.coe.int/posybnik-trauma-informed-youth-works-ukr-digital_yfduii/1680a8ec2f

8. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства: видання проекту «Friedrich Naumann Foundation» / О. Пищуліна [та ін.]. Київ: Центр Разумкова, 2022. 276 с. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
9. Ташкінова О., Пономарьова Л., Роговська О. Проблеми та перспективи запровадження травма-чутливого викладання в закладах вищої освіти України. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. № 49. С. 61–68. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.9>

REFERENCES

1. Palyvoda L. I. Problema vyznachennia poniat «psykhichna travma», «psykholohichna travma» i «travma vtraty» u psykholohichnykh proektsiiah. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia*. 2021. T. 32 (71), № 6. S. 68–72. DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.6/11>
2. Saliuk O. D. Psykholohichna skladova orhanizatsii osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu. *Osvitnii protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: materialy vseukrainskoho naukovo pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii*, Odesa, 3 travnia – 13 chervnia 2022 r. S. 395–397. URL: <http://surl.li/fzbah>
3. Lyst MON № 1/16476-23 vid 24.10.2023. Shchodo vkluchennia komponentu psykhnichnoho zdorov'ia u zmisti osvitnikh(osvitno-profesiinykh) proqram zakladiv fakhovoi peredvyshchoi i vyshchoi osvity. Kyiv: MON, 2023. 1 s.
4. Nakaz № 1583 vid 29.12.2023 Pro vnesennia zmin do deiakykh standartiv vyshchoi osvity. Kyiv: MON, 2023. 6 s. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/659/579/d61/659579d612fff189208458.pdf>
5. Anton Kurapov, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik & Richard Isralowitz .Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. *Journal of Loss and Trauma*. 2022. Volume 28, Issue 2. R. 167–174. DOI: <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>.
6. Tashkinova O. Zastosuvannia yakisnykh metodiv dlia vyvchennia travmatychnoho dosvidu Mariupolskykh studentiv-volonteriv pid chas viiny. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, 2023. № 2 (11). S. 114–125. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(11\).2023.291878](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(11).2023.291878)
7. Boiarskyi N. Posibnyk z navchalnoho kursu z molodizhnoi roboty, informovanoi pro travmu, proekt (2022): navchalnyi posibnyk. Rada Yevropy: Nadrukovano v Ukraini, 2022. 176 s. <https://rm.coe.int/posybynk-trauma-informed-youth-works-ukr-digital-yfduii/1680a8ec2f>
8. Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresii dlia ukrainskoho suspilstva: vydannia projektu «Friedrich Naumann Foundation» / О. Pyshchulina [та ін.]. Київ: Tsentr Razumkova, 2022. 276 с. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
9. Tashkinova O. Problemy ta perspektyvy zaprovadzhenia travma-chutlyvoho vykladannia v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. *Liudynoznavchi studii. Seriya «Pedahohika»*. 2023. № 49. С. 61–68. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.9>